ڕامین جهانبگلو
لە فارسییەوە: ڕێبین هەردی

ڤۆڵتێر و سەردەمی ڕۆشنگەری

بەرلەوەی باسی ڤۆلتێر بکرێت، پێویستە کەمێك باسی سەردەمی ڕۆشنگەری بکرێت. لەم ئاراستەیدا دەبێت وەڵامی پرسیارێکی بنەڕەتی بدەینەوە: «ڕۆشنگەری چیە؟».

گوتراوە ڕۆشنگەری کۆمەڵێك خەسڵەتی وەك متمانەکردنی تەواو و بێسنوری بە مرۆڤ و عەقڵی مرۆڤ و ئایندەی هەیە. وەك چۆن ڕۆمانسیەت دەرئەنجامی ڕوبەڕوبونەوەی تاکە دژی یاسا و سنورداریێتی. لێرەوە دەبێت بۆ قسەکردن لەبارەی ڕۆشنگەرییەوە، ڕاستەوخۆ باسی واقعێکی مێژوویی و بونیادنانەوەیەکی یۆتۆپی و کامڵخوازانە بکەین. باسکردنی واقعی مێژوویی لەو ڕووەوەیە کە لە قۆناغی ڕۆشنگەریدا زیاد لە سەدساڵ کۆمەڵێك نوسەر و فەیلەسوف بەشێوەیەکی هوشیارانە و بەرپرسیارانە، بۆ ڕۆشنگەری مرۆڤ کاریان کرد و دەیانویست بە سودوەرگرتن لە عەقڵی ڕەخنەگرانە، زیهنی مرۆڤەکان لە پێشداوەری و باوەڕە خورافیەکان ڕزگاربکەن. باسکردنی بونیادنانەوەی یۆتۆپیانە لەو ڕووەوە کە بیرەکانی سەردەمی ڕۆشنگەری وەك گێژەڵوکەیەکی ترسناك لە تیورە و پێشنیارە نەیارەکان لەبارەی بەردەوامی ڕابردو و و سەیرکردنی ئایندەوە، لە ململانێ و هەوڵ و کۆششدا بوون. بە دەربڕینێکی دی ڕۆشنگەری لە چوارچێوەی نمایەکی گشتی گۆڕانکارییەکانی سەدەی هەژدەدا دەردەکەوێت. ئەم نمایە هەڵگری ڕەگەزگەلێکی وەك دەسەڵاتی سیاسی و مەعنەوی کەنیسەیی، باوەڕە مەزهەبیەکان، پێشکەوتنی زانستەکان، گۆڕان لە دیدە مێژووییەکاندا، تیورە تازەکانی ئابوریو ناڕەزاییە سیاسیەکان بوو. بەکورتی ڕۆشنگەری ئەوروپایی، تایەکی ڕۆشنبیرانەی مەعنەویانە بوو کە لەنێوان سەدەی هەژدەدا لەناو خەڵکی ئەوروپادا ڕویدا و بڵاوبۆوە. ڕۆشنگەری

کاریگەری کردە سەر سەلیقە ئەخلاقی، زیهنی و ستاتیکیەکانی خەڵکی و بەمشێوەیە سەرتاسەری جیهانی خستە ژێر کاریگەریی خۆیەوە.

ئەوروپیەکان لەهەر زمانێکی ئەوروپیدا بۆ رۆشنگەری وشەی تایبەتی خۆیان هەیە. لە زمانی ئەڵمانیدا سود لە وشەی AUFKLARUNG دەگرن کە بەمانای (تەپ و تۆز داماڵینە). فەرەنسییەکان سود لە وشەی «SIECLE DES IUMIERES" دەگرن کە بەمانای «سەردەمی روناکیەکانە» و ئیتاڵیەکانیش بە «ILLUMINISMO" ناوی دەبەن.

بەمشێوەیە یەك دیاردەی رۆشنگەری، لە وڵاتە ئەوروپیە جیاوازەکاندا و بەپێی خەسڵەتە تایبەتیە کلتوری سیاسی و ئابوریەکان، شکڵێکی تایبەتی بەخۆیەوە دەگرت. فەرەنسیەکان کە دەورێکی سەرەکی و چارەنوسسازیان لە رۆشنگەریدا بینی، وشەیەکی دیان بۆ بەکارنەهێنا. فەرەنسیەکان دەیانتوانی وشەی ECLAIRCISSEMENT کە یەکسانە بە وشەی AUFKLARUNG بەکاربهێنن، بەڵام وایان پێ باش بوو کە هەمان ئەو وشەیە بەکاربهێنن کە بەمانای «سەردەمی روناکیەکانە». زۆرن ئەوانەی نوێنەری رۆشنگەرین و ژماردنیان لەتوانای هەموو فەهرەستێك تێدەپەڕێت. بەڵام لەم ناوەدا دەکرێ ناوی ڤۆڵتێر، مۆنتیسیکۆ، رۆسۆ، کۆندرسە، کانت و هیوم ببرێت.

رۆشنگەری لە چ کاتێکەوە دەستی پێکرد؟ ئەگەر ئێوە سکۆتلەندی بن دەڵێن کە لە ساڵی ١٧٣٩وە، واتە ئەو کاتەی وتارەکەی هیوم «لەبارەی سروشتی مرۆییەوە» بڵاوبۆوە. بەڵام ئەگەر فەرەنسی بن بێگومان سەرەتاکەی دەگەڕێننەوە بۆ ساڵی ١٧٨١، واتە ساڵی بڵاوبونەوەی «نامە فەلسەفیەکانی» ڤۆڵتێر. ئەڵمانیەکان ساڵی ١٧٨٤ پەسەند دەکەن، چونکە لەم ساڵەدا بەرهەمە فەلسەفیەکەی کانت بەناونیشانی «رەخنە لە عەقڵی پەتی» بڵاوبۆوە. کانت لە ساڵی ١٧٨٤دا لە وەڵامی پرسیاری رۆژنامەیەکی ئەڵمانی کە بریتی بوو لە «رۆشنگەری چیە؟» وتی رۆشنگەری بریتیە لە دەرچوون لە دۆخی منداڵی». بەدەربڕینێکی دی ئەوەی کانت دەیویست بیڵێت ئەوە بوو کە: رۆشنگەری نیشانەی گەشەکردن و پێگەیشتنی مرۆڤە و لەڕاستیدا شۆڕشی مرۆڤە دژی هەموو دەمارگیری و ناسینێك کە لە سنوری ناسینی مرۆڤدایە. دەکرێت سەردەمی رۆشنگەری بۆ دوو قۆناغ دابەش بکرێت:

١- لەنێوان ساڵەکانی ١٦٨٠و ١٧٤٥. لەم قۆناغەدا گۆڕانێکی بنەڕەتی لە دیدگا و بونیادەکاندا رویدا و یەکەم روبەروبونەوەکان لەگەڵ دەسەلاتدا دەستی پێکرد.

٢- لەنێوان ساڵەکانی ١٧٤٦و ١٧٧٠دا. لەم قۆناغەدا گەورەترین بەرهەمەکانی سەدەی هەژدەهەم بڵاوبۆوە، و قوتابخانە فکرییەکان خەسڵەتی قوڵتریان بەخۆیانەوە گرت.

لە دوو دەیەی پاش ئەم قۆناغانەدا، ئێمە شایەتی بڵاوبونەوەیەکی فروانتری بیرە نوێکان و رودانی شۆڕشەکانی فەرەنسا و ئەمەریکاین. ڤۆڵتێر بەکردەوە سەر بە هەردوو ئەم قۆناغەیە. ڤۆڵتێر لە نۆڤەمبەری ١٦٩٤دا لەدایك بوو، لە ١٧٧٨دا کۆچی دوایی کرد. ناوی راستەقینەی فرانسوا مری ئرۆئە بوو: پێنجەم منداڵی مری فرانسوا و مری مارگرێت بوو. بەداخەوە کەس نازانێت کە ناوی ڤۆڵتێر لەکوێوە و کەی بۆی دانرا. بەڵام چەند ئەگەرێك بۆ ئەم حاڵەتە هەیە:

١- یەکێکیان ئەوەیە ناوەکە پەیوەندی بە پلەی خێزانیەوە هەبێت.

٢- نوسەرێك ئەم ناوە بۆ ڤۆڵتێر لە ئیتاڵیادا دادەنێت.

٣- یەکێك لە پسپۆڕانی بەرهەم و ژیانی ڤۆڵتێریش بڕوای وایە کە ناوی ڤۆڵتێر لە ناوی شاری ئرووە وەرگیراوە.

بەهەرحاڵ ئەم ناوە هەموو ژیانی ڤۆڵتێری گۆڕی و چارەنوسێکی درەوشاوەی بەرەو روی کردەوە. ئەسقەفی ئەو سەردەمە ناوی ڤۆڵتێر بە ناشرینی دەهێنێت. ڤۆڵتێر لە وەڵامدا ئەم ئەرستۆکراتە گەورەیەی بۆ جەنگ یەك بەیەك بانگکرد. بەڵام ئەو ڤۆڵتێری بۆ زیندانی باستیل رەوانەکرد. ڤۆڵتێر پاش یەك شەو لە باستیل ئازادکراو بەڵام یەکسەر بۆ ماوەی ٣ ساڵ بۆ ئینگلترا دورخرایەوە. ئەم سێ ساڵە بە پڕ بەرهەمترین و گرنگترین قۆناغە ئەزمونیەکان لە ژیانی ڤۆڵتێردا دەژمێررێت. هەندێك لە تەفسیرکەرانی ڤۆڵتێر بڕوایان وایە ئەوەی ڤۆڵتێری کردە بیریارێکی لیبراڵ، ئازادیخواز و بەرگریکەر لە مافە فەردیەکان و دژی دەمارگیری، هەر ئەم کاریگەرەی ئینگلتەرا بووە لەسەر ژیانی. بەهەرحاڵ ڤۆڵتێر بەشێوەیەکی قوڵ لە دوو سەرچاوەوە کاریگەری کراوەتە سەر:

١- ڤۆڵتێر کەوتە ژێر کاریگەری بیرئازادانی ئینگلیزیەوە.

٢- پاش پێگەیشتنی فکری خۆی، لە کۆمەڵگای فەرەنسیدا ژیا و لەلایەن بیریارە فەرەنسییەکانەوە کاری تێکرا.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ڤۆڵتێر بەتوندی قەرزاری بیری ئینگلیزەکانە و لەیەك سەری ئەم پرۆسەی بیرەدا راوەستاوە. لەلایەکەوە درەوشانەوەی تازەی خۆری دەبینی و لەلایەکی دیشەوە تاریکیەکانی شەوی دەبینی. ئەم دوو لایەنیە لەوەوە دێت کە ڤۆڵتێر لە نیشتیمانی خۆیدا بۆ نوسین لەبارەی مەسەلەی مەزهەبی و لێکبوردن و ئاسانگیری، لە زەحمەتدا بوو. بەڵام لە هەمانکاتدا مەسەلەی ئاسانگیری مەزهەبی لە مەسەلەکانی رۆژ بوو. لە درێژەدا ڤۆڵتێر لە بەرگریکردنیدا لە بیرە سیاسیەکانی خۆی، بەتوندی پشتی بە نەریتی فەیلەسوفانی لیبراڵ و ئەزمونگەرانی ئینگلیزی و بەتایبەتی سێگۆشەی بیکۆن، لۆك و نیوتن دەبەست. ڤۆڵتێر بۆ یەکەمجار لە ئینگلتەرادا ئاشنای مەسەلەگەلی وەك باوەڕ لە زانستدا، ئۆمێد لە عەقڵدا و عەشق لە ئازادیدا بوو.

گرنگە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین ڤۆڵتێر داهێنەری ئەم بیرانە نەبوو، بەڵکو رونکەرەوە و راگەیەنەری ئەم بیرانە بوو. ڤۆڵتێر هەرگیز بانگەشەی ئەوەی نەکرد کە فەیلەسوفێکی پرۆفیشناڵە، بەڵام شایستەی ناونیشانی رونکەرەوەی فەلسەفە و رۆشنگەری و عاشقی داناییە. لە دیدی ڤۆڵتێرەوە بیرکردنەوە قەیرانی دروستکردووە:

١- لە دیدی ڤۆڵتێرەوە فرانسیس بیکۆن میتافیزیکای توشی قەیران کرد و هوشیاری مرۆڤەکانی بەخەبەر هێنایەوە.

٢- بەهەمان شێوە نیوتن بە تیورەیەکی زانستی دیدی ئەرستۆیی بۆ جیهانی بەشێوەیەکی کامڵ تۆشی قەیران کرد.

٣- بەڵام فەیلەسەفی خۆشەویستی ڤۆڵتێر، جۆن لۆك بوو کە دەریخستبوو بیری قبوڵکراوی زوربەی فەیلەسوفانی پێشمۆدێرن، بێ بناغەیە.

لە دیدی ڤۆڵتێرەوە تێروانینی لۆك بۆ ناسین، کاریگەرییەکی گەورەی کردە سەر دینناسی بیر وشك کە پێی لەسەر ئەو بڕوا هەڵەیە دادەگرت، کە بوونی رۆحێکی نەمر، بنەمایەکی قبوڵکراو و سەقامگیرە. بەڵام لە دیدی ڤۆڵتێرەوە میتۆدی ئەزمونی و زانستی بۆ ناسین، بەناچاری دژە مەزهەبی نییە. ڤۆڵتێر دیدێکی ئازاد و ئەخلاقی بۆ خودا و مەزهەب هەبوو. ئەو خودای بە کاتژێرسازێکی پیرۆز دەزانی، کە خودای رێکخستن و هەروەها عەشقە، خودایەکە کە فەرمانی بە مرۆڤەکان داوە یەکیان خۆش بووێت. لای ڤۆڵتێر بوونی خوداوەند

ناچاریەك بەسەر مرۆڤەكاندا دەسەپێنێت، بۆ ئەوەی لە بچوكی خۆیان تێبگەن و لە هەمانكاتدا هوشیاربن بە برایەتی خۆیان. ناسینی مرۆڤیش بە نۆبەتی خۆی پاساو بۆ ناچاری لێكبوردن و ئاسانگیری دولایەنە دەهێنێتەوە. لێرەوە لە دیدی ڤۆڵتێرەوە لێكبوردن بەهەمان ئەندازە كە ئامانجێكی سیاسیە، ئەركێكی دینیشە. لێكبوردن وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەیە: مرۆڤانەترین مەسەلە لە جەوهەری مرۆییدا چیە؟ لە دیدی ڤۆڵتێرەوە هەر تاكێك تاكێكی دی بەو بەهانەیە ئازاربدات كە بڕوایەكی جیاوازی هەیە، دێوێكە.

لێرەوە ڤۆڵتێر خەڵك بۆ لێكبوردن بانگ دەكات. چونكە هەموویان لەبەردەم ئەگەری گۆڕان و هەڵەكردندان. بەڵام لێكبوردن میوەی تێگەیشتن و تێڕوانینی عەقڵانی مرۆڤە بۆ هەلومەرجی خۆی، ئەمەش خۆی دەرئەنجامی دینی سروشتیە. لەئەنجامدا خودایەك كە ناچاركردنی وەك لێكبوردن دەكاتە ئەركی مرۆڤ، بونیادێكی میتافیزیكی نییە، بەڵكو خودای واقعیە. لێرەوە ڤۆڵتێر وەك ڕەخنەگرێكی ئازاد، مەسیحیەتی بە دوژمنی راستەقینەی دین زانیووە. لە دیدی ڤۆڵتێرەوە مەسیحیەت ترسناكە، چونكە سەرچاوەیەكە بۆ ئاژاوە و هەروەها خورافە بڵاودەكاتەوە. ڤۆڵتێر خورافە بە ڕەگەزێك دەزانێت كە مەیل و پاڵنەرە دینیەكان لەناودەبات، و دەمارگیریش نەخوشیەكی دینیە. لێرەوە چەند خورافەگەری كەم بێتەوە، دەمارگیری كەمتر دەبێتەوە و لە ئەنجامدا مەترسی و كارەساتی كەمتر دێتە پێشێ. بەمشێوەیە لە دیدی ڤۆڵتێرەوە ئەو دەوڵەتدارانەی دەیانەوێت دەمارگیری لە ڕەگەوە دەربێنن، سەرەتا دەبێت خورافە لە ڕەگەوە دەربێنن، تەنها رێگەی بەرەو پێشبردنی ئەمكارەش بڵاوكردنەوەی بەرهەم و بیروڕاكانی فەیلەسوفانی رۆشنگەرییە، ئەمەش هەموو جۆرە دۆگمایەك لەناودەبات. لێرەوە دیدی مەسیحی بۆ مرۆڤ كە ڤۆڵتێر لە پرۆسەی خودهوشیاریدا بە ناكارای دەژمارد و نكوڵی لێدەكرد، لەگەڵ فەلسەفەی ڕەواقی لە بواری سەربەخۆی و بەرپرسیاری و كەرامەتی مرۆیدا دژبەیەكە. هەر لەبەر ئەمەیە ڤۆڵتێر، ئەپیكتتۆس بە فەیلەسوفی خۆشەویستی خۆی دەزانێت و ناوی ماركۆس ئۆرلێۆس وەك ئیمپراتۆری خوشەویستی خۆی دەبات و ئەویش بە نمونە و ڕەمزی واقعی بۆ مەزنێتی سەڵتەنەت پێناس دەكات. فەلسەفەی ڕەواقی (بە جەختكردن لەسەر بیرەكانی یەكسانی، بەهای یاساو شایستەسالاری و گرنگی ئەرك و تێبینی كردنی كۆمەڵگای ئازاد تیایدا)، لە پایە فەلسەفە كۆمەڵایەتیەكان، لەلایەن ڤۆڵتێریشەوە قبوڵكراوە. چەند كاریگەرییەكی دی فەلسەفە و بیری ڕەواقی لە فەلسەفەی سیاسی ڤۆڵتێریشدا هەیە، كە پەیوەندی بە یاسای سروشتیەوە هەیە. جەختكردنی ڤۆڵتێر لەسەر یاسای سروشتی بەشێوەیەكە كە دەكرێت بە بەرنامەیەكی سیاسی دابنێن:

١- یاسای سروشتی بریتیە لەوەی ئێمە لەبەر لاوازیەكان و نەزانیەكانمان، یەكدی دەبەخشین و ئەمەش یەكسانە بە لێكبوردن و ئاسانگیری. لە دیدی ڤۆڵتێرەوە لێكبوردن توانای ئەوە بە مرۆڤ دەبەخشێت، بە خۆشبەختی و بەشێوەیەكی شەریف بژی.

٢- ئەو چەمكەی لە فەلسەفەی سیاسی ڤۆڵتێردا گرنگە، باڵادەستی یاسایە. لە دیدی ڤۆڵتێردا ئازادی بریتیە لە وابەستەبوون بە یاساو ڕەچاوكردنە.

لەسەر ئەم بناغەیە ئەو وڵاتانەی یاسا تیایدا باڵادەستە، وڵاتی ئازادن، لەبەرئەمەش ڤۆڵتێر داوا لە خەڵكی فەرەنسا دەكات لاسایی خەڵكی ئینگلتەرا و هۆڵەندا و سویسرا بكەنەوە.

بەمشێوەیە دەبینین ڤۆڵتێر گرنگی سیاسی و دەروونناسیانەی باڵادەستی یاسای بەشێوەیەكی كامڵ دەرككردووە. لە دیدی ڤۆڵتێرەوە یاسا رێنماییەكی عەقڵانیە لە جیهانێكی خاڵی لە عەقڵدا. چونكە یاسا هاوكاری مرۆڤەكان دەكات بۆ ئەوەی پێشبینی دەرئەنجامی كارەكانیان بكەن. لە دیدی ڤۆڵتێرەوە لە ئینگلتەرادا بە باڵادەستی یاسا هەر كەسێك دەزانێت كە چی هەیە، ئەركی چیە و چ شتێك دەتوانێت بكات. چونكە هەموو كەس و هەموو شتێك لە پاشاوە بگرە تا كەنیسە، بەپێی یاساو لەسایەی یاسادان. لێرەوە

قسەی ڤۆڵتێر بەتەواوی روونە. ئەو ستایشی هاوسەنگی دەسەڵات دەکات و بڕوای وایە رژێمی ئینگلتەرا لەم قۆناغەدایە. ڤۆڵتێر ستایشی دەستوری ئینگلتەرا دەکات، چونکە نادادپەروەری و ئاژاوەی ناخۆیی کەمکردۆتەوە. لێرەوە لە دیدی ڤۆڵتێرەوە ئینگلتەرا بە پێچەوانەی فەرەنساوە سەرزەمینی ئازادییە: ئازادی بیر، ئازادی کار و ئازادی داهێنان.

کاتێك ڤۆڵتێر باسی ئازادی داهێنان دەکات، رەخنە لەو سنورداریێتیە کلتوری و سیاسیانە دەگرێت کە لە فەرەنسادا بینیویێتی. لە فەرەنسای سەردەمی ڤۆڵتێردا، هونەرمەندیان بە شایەر دەزانی. ئەوان بە پێچەوانەی هونەرمەندانی ئینگلتەراوە، هیچ بەها و رێزێکیان نەبوو، وە رێگەیان نەبوو بەشداری لە پایەو پلەکانی دەوڵەتدا بکەن. نوسەرانی فەرەنسایان بە خەڵکی شۆرشگێر دادەنا، چونکە گوناهەکەیان ئەوە بوو خەڵکیان هاندەدا بیر لەبارەی خۆیان و بۆ خۆیان بکەنەوە و خەڵکیان لە پەیڕەوی و گوێڕایەڵی کوێرانە بۆ فەرمانڕەوایان، ئاگادار دەکردەوە.

ئەم دیدە ئێمە بەرەو دیدی ڤۆڵتێر بۆ دەوڵەت دەبات. فەلسەفەی سیاسی ڤۆڵتێر لەگەڵ بنەمای دیموکراسیدا هاوئاهەنگە. چونکە ڤۆڵتێر بڕوای وایە بوونی دەوڵەت لەبەرخاتری هاوڵاتیانە و بەپێچەوانەی دەوڵەتێکی دەسەڵاتخوازە کە تیایدا بوونی هاوڵاتیان بۆ دەوڵەت پاساوی بۆ دەهێنرێتەوە. بە دەربڕینێکی دی ڤۆڵتێر تاکەکەس بە تاکە رەگەزی مومکین لەناو رێکخستنی کۆمەڵایەتیدا دەزانێت. لێرەوە ئەرکی دەوڵەت تەدارەکی ئازادی و ئاسایشە بۆ تاك و لەبەرامبەر ئەمەشدا تاکیش پارێزگاری لە دەوڵەتەکەی خۆی دەکات و وەفادار دەبێت بۆی. لێرەوە هەرچی خەسڵەتەکانی ئەم هەڵسوکەوت و خزمەتە دولایەنیە لەنێوان دەوڵەت و هاوڵاتیدا زیاتر بێت، لە پرۆسەی پەیوەندییە سیاسیەکانی خۆیاندا سەرکەوتوتر دەبن. کەوابوو ڤۆڵتێر سروشتیترین و داواکراوترین شێوەی فەرمانڕەوایی بە کۆماری دەزانێت، کە زۆرتر توانای بۆ گەیاندنی مرۆڤەکان بۆ یەکسانی سروشتی هەیە. چونکە لە دیدی ڤۆڵتێرەوە کۆمار دەوڵەتێکی سەربەخۆی جەماوەریە و دەرکەوتی سیاسی یاسای سروشتیە. کۆمار دەبێت خاوەنی دەوڵەتێکی بەهێز بێت، کە سود لە دەسەڵاتی خۆی بۆ بەکارهێنانی بنەما دیموکراسیەکان لە پەیوەندییە مرۆییەکاندا وەربگرێت. بەڵام ڤۆڵتێر ئەگەرچی پێشنیاری حکومەتێك بۆ خەڵك دەکات، بەڵام نەك بەهۆی خەڵکیەوە یان دروستبوو لە خەڵکەوە، چونکە بڕوای وایە ئەمشێوەیە زۆر پۆتۆپیانەیە. هەرلەبەر ئەمەش ڤۆڵتێر بڕوای وایە رۆشنگەری بزوتنەوەیەکە لە چەمکی دەسەڵاتدارێتی و سەربەخۆییەوە دەستی پێکردووە.

وەك پێشتر گوتمان لە دیدی ڤۆڵتێرەوە چەمکی یاسای سروشتی، پێویست دەکات مرۆڤەکان هاوکاری یەك بکەن. رێکخستنی سیاسی ئەرکی پاراستنی ئازادی، ئاسایش و دارایی هەر تاکێکی لە ئەستۆیە. لێرەوە حکومەت هەرچی زیاتر لە خزمەت خەڵکدا بێت، بەرپرسیارانی دەوڵەتیش زیاتر لەگەڵ مافە سروشتیەکاندا هاوئاهەنگ دەبن. ئەو یاسایانەشی مرۆڤ دایڕشتون هەرچی زیاتر لەگەڵ یاسای سروشتیدا تەبابن، ژیان زۆرتر قابیلی تەحەمولکردن دەبێت. لە دیدی ڤۆڵتێردا تەنها لەیەك حاڵەتدا یاساکان بۆ دابینکردن و پاراستنی بەرژەوەندییە دنیاییەکانی هاوڵاتیان دادەڕێژرێن، ئەویش لەو حاڵەتەدا دەسەڵاتەکانی کەنیسە و دەوڵەت لەیەك جیابوبنەوە. چونکە ئامانجی دەوڵەت دابینکردنی خۆشبەختی و خۆشگوزەرانی کاتی خەڵکیە، لەکاتێکدا ئامانجی کەنیسە رزگارکردنی رۆحی مرۆڤە لە مەلەکوتی ئاسمانیدا. کەوابوو لە دیدی ڤۆڵتێرەوە دەبێت هەقیقەتی بوونی کەنیسە، بۆ هاوکاریکردنی دەوڵەت بێت لە دابنیکردنی خۆشبەختی بۆ هەموو خەڵك. ئەم روانینە بەو مانایەیە کە ڤۆڵتێر پێگەی کەنیسە لەچاو دەسەڵاتە جیهانی و کاتیەکاندا بە پەراوێزی دەزانێت، بەڵام ئەم جێگۆرکێیەی پێگە، تەنها لەرێگەی ململانێ لەگەڵ خورافە و دەمارگیریدا مومکینە. لێرەوەیە ڤۆڵتێر لێکبوردن و ئاسانگیری دینی، ئازادی رادەربڕین و ئازادی بڵاوکردنەوە بە کلیلی

ژیانی مەدەنی و زامنی ئازادی تاکەکەسی دەژمێرێت.

ڤۆڵتێر وەك هیومانستێك چەمکی کەرامەت و ڕێزی مرۆڤ، لە هەموو چەمکەکانی دی لەوانە نەتەوە، زۆر بە بەرزتر دەزانێت. بەدەربڕینێکی دی لە دیدی ڤۆڵتێرەوە هەموو مرۆڤەکان یەکسانن، چونکە ئەوان بەشێوەیەکی یەکسان مرۆڤن. کەوابوو یەکسانی لە دیدی ڤۆڵتێردا، مەرجێکی سروشتیە، چونکە مرۆڤەکان بەشێوەیەکی یەکسان لەدایکدەبن. لێرەوە یەکسانی مەرجێکی سیاسیو کۆمەڵایەتی و هەروەها دەرئەنجامی خەباتەکانی مرۆڤیشە. کەوابوو ئەرکی دەوڵەتی ڕۆشنگەری تێگەیشتنی ئەو خاڵەیە کە هەموو هاوڵاتیان بەشێوەیەکی یەکسان مرۆڤن، تەنانەت ئەگەر دەوری جیاوازیشیان لە کۆمەڵگادا هەبێت.

بەکورتی ڤۆڵتێر بەردەوام لەگەڵ سیاسەتە پراکتیکیەکانی سەردەمی خۆیدا دەستەویەخە بووە. هۆی ئەوەش کە بۆچی ناوی ڤۆڵتێر تێکەڵ بە شۆڕشی فەرەنسا بووە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەم خاڵە. هیچ جێی گومان نیە کە ڤۆڵتێر بەرجەستەترین کەسێك بوو کە ڕێگەی بۆ شۆڕشی فەرەنسا کردەوە. بەڵام هەڵەیە گەر وابزانین ڤۆڵتێر پێشبینی شۆڕشی کردووە یان سەلماندویەتی. بە پێچەوانەوە ڤۆڵتێر لە بیستنی ئەوەی ئەرستۆکراتی فەرەنسا تەنها بە شۆڕش دەڕوخێت، بەتوندی دەحەپەسا و دەترسا. هۆکەشی ئاشکرایە. چونکە ڤۆڵتێر ئەگەرچی پرۆتستۆی فەقیری و نادادپەروەری دەکرد، بەڵام بڕوای بە جەماوەر نەبوو. ڤۆڵتێر هەم لە بڕوا و هەم لە ڕووی خێزانیەوە ئەرستۆکرات بوو. ڤۆڵتێر خوازیاری ئەوە بوو ئەرستۆکراتیەت لێکبوردنی زیاتر لەخۆی پیشانبدات و لەهەمانکاتدا دژی حکومەتی جەماوەری بوو. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ڤۆڵتێر نوێنەری ڕاستەقینەی سەردەمی خۆی، واتە سەردەمی ڕۆشنگەرییە. هەرلەبەر ئەمەشە زۆرجار سەدەی هەژدە بە سەدەی ڤۆڵتێر ناودەبەن. پێدەچێت هێشتا ڤۆڵتێر بەهایەکی هەبێت کە هێشتاش بەکەڵکی ئەم سەردەمەی ئێمەش بێت. لە چوار خاڵدا ڤۆڵتێر هێشتا زیندووە:

١- یەکێتی بەخشین بە دوو کلتوری مرۆیی و زانستی.

٢- خەبات دژی دۆگم و دەمارگیری.

٣- ڕەخنە لە کۆمەڵگای یۆتۆپی و خەیاڵاوی. دروشمی «کاندید» ئەمەیە: «چاکسازی بکە ، یۆتۆپی مەبە»

٤- پێداگرتن لەسەر بەهاکانی وەك شایستەیی عەقڵ، یەکێتی و لێکبوردن.

پۆل ڤالری شاعیری بەناوبانگی فەرەنسی، لە ساڵی ١٩٤٤دا لە بارەی ڤۆڵتێرەوە گوتویەتی: «ڤۆڵتێر زیندووە، ڤۆڵتێر دەژی، ڤۆڵتێر زەمەنی هەموو زەمەنەکانە».

سەرچاوە:

ئەم وتارە لە کتێبی (ڕامین جهانبگلو: حاکمیت و ازادی. تهران. نشرنی. ١٣٨٣) وەرگێڕاوە.